

Lana Hudeček

NOVI PRILOG STUDIJI HRVATSKOG SREDNJOVJEKOVLJA

(Brački zbornik 15, Supetar 1987)

Kulturnoj našoj baštini pridajemo veću pažnju prilikom obilježavanja različitih obljetnica i prigodnica; u tom i takvom bavljenju zna se dogoditi da nastanu radovi koji nadilaze potrebu da se simbolično obilježi aktualni trenutak, te postaju vrijednim prilogom studiju naše kulturne povijesti. Dogodilo se to (osvrnimo se samo nekoliko godina unatrag) prilikom obilježavanja 1100. obljetnice smrti Metodove (radovi objavljeni u časopisu »Slovo« br. 36), a također na znanstvenom skupu posvećenom 800. obljetnici Povaljske listine i praga koji je održan 1984. godine pod pokroviteljstvom JAZU i SIZ-a za kulturu općine Brač. Radovi s tog skupa objavljeni su ove godine u petnaestom broju Bračkog zbornika, koji će biti predmetom našega interesa.

Teško je izbjeći iskušenju da, u nastojanju da u nekoliko riječi odredimo značenje ovih dvaju spomenika u kontekstu cjelokupnog hrvatskog kulturnog nasljeđa, ne učinimo ono što je učinio jedan od sudionika spomenutog skupa: da ne ponovimo riječi Petra Šimunovića koji je jednom prilikom opisao Povaljsku listinu kao »krštenicu hrvatskog Brača«. To određenje vrlo dobro opisuje važnost ovog spomenika, te mnoštvo podataka i problema koje Listina i Prag (koji s njome usko supostoji u vremenskom i prostornom zajedništvu) nadaju studiju kulturnopovijesnom, povijesnopravnom i filološkom u najširem smislu riječi. Osobito obavijesno, već i činjenicom da sadrži daleko više teksta nego Prag te da je pisana kao pravni dokument, djeluje Listina na temelju koje se mogu izvesti podaci o načinu upravljanja otokom i vijećanja, o organizaciji društvene hijerarhije, o pravima vlasništva i stjecanja

posjeda, o sadržajima vjerskog i svakodnevnog života u to doba i na tom prostoru. U istraživanju kontinuiteta naše povijesti, bitka i življenja značajno mjesto ima obilje onomastičke građe čije proučavanje je započelo u radovima okupljenim u ovom zborniku, a i Povaljski prag koji struktuiranošću svoga natpisa rječito govori o preokupacijama srednjovjekovnog našeg čovjeka koji je u organizaciji jezičnih signala naslućivao nešto izvan dosega racionalne misli. Oba spomenika nezaobilazna su prilog za proučavanje hrvatske pismenosti i jezika u onom periodu njegova razvoja koji je obilježen velikim promjenama na svim strukturnim razinama, te hrvatske povijesti, pravne i kulturne, spoznate kroz prizmu miješanja utjecaja Istoka i Zapada na koje Povaljska listina, kao i Povaljski prag, upućuju već i pismom kojim su pisani.

U Zborniku je objavljeno trinaest znanstvenih radova, neki od priloga diskusiji, latinička transliteracija teksta Dragice Malić, prilog toponomastici otoka Brača Mate Suića, te pozdravne riječi organizatora upućene sudionicima prigodom otvaranja skupa.

Nekoliko je radova koji s različitih aspekata nastoje osvijetliti društveni i povijesni kontekst u kojem su nastale Listina i Prag. Tu je u prvom redu izvrsna rasprava Radoslava Katičića koji pristupajući problemu filološki tj. interpretacijom jezičnih podataka (prvenstveno toponima), latinskih izvora o plemenskoj vlasti Morjana na Neretvanskim otocima i vijesti Konstantina Porfirogeneta o Poganskoj zemlji i njezinim otocima ocrtava kulturnopovijesnu situaciju koja je prethodila nastanku Listine i Praga. Prikaz povijesnih osobitosti srednjovjekovnog Brača, tipova privrede i problema urbanizacije, političkog razmeđa i oblikovanja društva dao je Tomislav Raukar, a Petar Šimunović je u radu »Povlja u doba Povaljske listine i Povaljskog praga« prikazao društvene, gospodarske i vjerske prilike na istočnom dijelu Brača; osobito su zanimljivi zaključci koje izvodi o posjedovnim odnosima, a koji se temelje na analizi potvrđenih toponima.

Općenito o Povaljskoj listini piše Vladimir Bayer, osvrćući se osobito na njezino pravnopovijesno značenje. Pitanju hrvatske pravne norme u Povaljskoj listini posvećen je i rad Josipa Bratulića koji pokazuje da norma ne proizlazi samo iz običajnog prava, već da je u njoj živa i pisana ćirilometodska tradicija, odnosno utjecaj Metodova Nomokanona, nalazeći uporište za tu tezu u činjenici da postoji mnoštvo identičnih termina u Povaljskoj listini i starim ruskim ispravama. I Eduard Hercigonja koji u svojem radu traži mjesto Listine i Praga u hrvatskoj kulturnoj i književnoj povijesti dolazi do sličnih rezultata: »Nije, moguće, nezanimljivo spomenuti da sam odabravši dvadesetak termina, isti leksem najčešće s istim (ili ponekad vrlo blizim) semantičkim određenjem očitao u trotomnom rječniku I. I. Sreznjevskoga »Materialy dlja slovarja drevnerusskago jazyka«. Znanstvenu ispravnost ovih razmišljanja potvrđuje temeljita obrada paralelnih termina i uspostavljanje jezičnih veza Povaljske listine i staroruskih pisanih spomenika koje je provela Antica Menac.

Dobar je ovo primjer interferiranja interesa sudionika skupa; mogla bi se izdvojiti još dva pitanja koja su u većoj ili manjoj mjeri određena u gotovo svakom radu. Prvo se odnosi na odnos između Brečkove isprave i Povaljske listine, a drugo na problem poligrafičnosti u Hrvata. Mišljenja o odnosu Breč-

kove isprave i Povaljske listine neusklađene su. Vladimir Bayer tvrdi: »Pomnim proučavanjem može se međutim ustanoviti da isprava ima zapravo dva različita dijela, nastala u dva različita momenta« (pod »ispravom« misli se ovdje na Povaljsku listinu). Bratulić i Hercigonja također smatraju da je u prijepis iz 1250. godine prenesena u cijelosti starija Brečkova isprava. Dragica Malić, međutim, dolazi do drugačijih rezultata, te tvrdi: »Neprijeporna je činjenica da je listina prepisana sa starijeg predloška, ali je isto tako neprijeporno da taj predložak nije bila Brečkova isprava, koja se u navedenoj (i ostaloj) literaturi izrijeком spominje ili se bar pretpostavlja.« I dalje: »... isto tako nema ničega čime bi se prvih deset redova bilo sadržajno, bilo stilski, bilo po pravopisnim i jezičnim crtama razlikovalo od daljeg teksta listine.« S obzirom da su ovi zaključci izvedeni iz temeljite lingvističke analize svih jezičnih razina mogu se prihvatiti kao nova znanstvena činjenica i razrješenje jedne dugogodišnje krive interpretacije koja se nekritički prenosila od autora do autora. Valja reći da je rad D. Malić višestruko zanimljiv; u skladu sa svojom tezom o Breckovoj ispravi ona ne proučava slojevitost Listine na dijakronijskoj osi između 1184. i 1250. godine, nego sagledava jezičnu slojevitost u supostojanju dviju jezičnih realizacija: zadane pravopisne i književne norme i žive govorne stvarnosti, s tragovima latinske pismenosti i romanskih utjecaja. D. Malić autorica je i transliteracije Povaljske listine, koju je opremila bogatim komentarom i bilješkama u kojima raspravlja o pojedinim nejasnoćama i nesigurnostima u vezi s čitanjem, i navodi sve razlike prema dosadašnjim čitanjima ove isprave.

Poligrafičnosti u Hrvata posvećeni su radovi Anice Nazor i B. Fučića u cijelosti, a velik broj radova (E. Hercigonja, D. Malić, itd.) dodiruje se ove teme. A. Nazor upozorava na preplitanje glagoljice i ćirilice od samih njihovih početaka koje se najbolje očituje u činjenici da su tokom povijesti nekoliko puta zamjenjivale nazive, te u tome da pojedini glagoljski rukopisi i tiskane knjige obiluju bilješkama i dodacima pisanim hrvatskom ćirilicom (bosančicom). B. Fučić nastoji odrediti granična područja glagoljice i ćirilice, a zaključke donosi na temelju grafijske analize spomeničke topografije. Demarkacijske linije utvrđuje za 13. i 15. stoljeće, ali napominje njihovu relativnost. Oboje autora slaže se u zaključku da su glagoljica i ćirilica dva povijesna, nacionalna hrvatska pisma. Jedinствена pojava tropismenosti u hrvatskim krajevima možda je najbolji put za proučavanje osebujne složenosti i slojevitosti naše kulturne povijesti obilježene suživljenošću tradicija; sigurno je da joj valja pokloniti mnogo vremena, znanja i truda kako bi se rasvijetlila s polazišta većeg broja znanosti, a radovi u Zborniku koji se osvrću na ovaj problem vrijedan su doprinos i poticaj takvom studiju.

Zasebno mjesto po osobitosti pristupa Povaljskoj listini i pragu zaslužuje rad P. Šimunovića »Antroponimijski sustav Povaljske listine i Povaljskog praga«. Osim što je provedena strukturna klasifikacija, dana je analiza uporabne raznolikosti u identifikaciji osoba s obzirom na njihove rodbinske veze i društveni status. Ovaj rad najbolji je primjer kompleksnog pristupa problemu dobro odabranim putem. Onomastičkoj građi prišao je Šimunović kao živoj stvari, izvlačeći čvrstom logikom i sistematičnošću kojoj nema prigovora zaključke o cjelokupnoj duhovnoj i materijalnoj sferi u kojoj su se kretali no-

sioci imena. Analizirajući primjere osobnih imena u toponimima, patronimima i uporabu različitih atributa uz osobno ime, on je pokazao da je »ime svjedok čovjekova položaja u društvu, i da se razvitak društva očituje u liku i sadržaju imena« dajući u ovoj rečenici načelo koje bi valjalo slijediti u svakom pristupu povijesnoj antroponimijskoj (i onomastičkoj uopće) građi.

U ovom kontekstu valja navesti i rad Milana Moguša koji se bavi kvantitativnim odnosima u vokabularu Povaljske listine. Zaključci su izvedeni na temelju kompjutorske konkordancije i frekvencijara, a autor na temelju statističkih podataka izvodi zaključke o jednom prošlom bitku, vremenu i ljudima, pokazujući da svaki podatak uz primarnu svoju obavijesnost nosi i podtekst koji valja moći i znati, ili barem ustrajno pokušavati, pročitati.

Nepravедno bi bilo spomenuti rad E. Hercigonje samo po naprijed opisanom pristupu pravnoj građi Povaljske listine i proumljenoj paraleli sa staroruskim tekstovima. Značajan je doprinos njegova rada dokazivanje nacionalnog identiteta autora povaljskih zapisa (o ovoj temi objavljeni su i prilozi diskusiji D. Malić i P. Ivića) i crkve sv. Ivana. Ističući da je teško povjerovati da bi latinski koludri dali upisati zapadnoćirilski, hrvatski natpis na najuočljiviji dio crkvenog ulaza, Hercigonja pristaje uz tvrdnju O. Nedeljković da je samostan sv. Ivana Krstitelja u Povoljama imao čvrstu ćirilsku (i eventualno glagoljičku) tradiciju koja nije bila vezana samo uz svakodnevne svjetovne potrebe; duh liturgijske staroslavenštine prepoznaje on u čestoći arhaičnih crkvenoslavenskih fonetskih, morfoloških, sintakto-stilističkih, grafijskih i leksičkih elemenata formula i fraza. U radu se upozorava i na visok stupanj ostvarene ekspresivnosti u Povaljskoj listini, te potrebu proučavanja naših starih pravnih spomenika kao tekstova s nesumnjivom književnom vrijednošću; dano je nekoliko kraćih stilističkih ogleđa (o postizanju dojma višeg stila, efektima što ih pruža promjenjeni red riječi, funkciji sintaktostilema, itd.) koji bi mogli poslužiti kao dobar putokaz budućim istraživačima stilematike teksta Povaljske listine, i šire, pravnih tekstova našeg srednjovjekovlja.

Povaljskom pragu pristupilo se s dva osnovna aspekta: arheološkog (Hrvoje Gjurašin) i književnopovijesnog. Osobito se zanimljivim čini rad Nikice Kolumbića u kojem autor jezičnom i retoričkom analizom pokazuje kako se ritmička organiziranost teksta Povaljskog praga temelji na specifičnim matematičkim i grafičkim konstantama čije značenje nije bilo u prvom redu pjesničko, već više simboličko i mitsko, tjerajući nas da se zamislimo nad višeslojnim i složenim duhovnim preokupacijama onovremenog čovjeka. O ritmičkim sekvencijama u natpisu Povaljskog praga izvještava Josip Mihojević koji u svom radu iznosi mišljenje da se ritmičnost natpisa temelji na načelu izgovornih cjelina s jednakim brojem naglasaka, tzv. izokolijama.

Po mnogim svojim aspektima Povaljska listina i prag jedinstveni su kulturni spomenici 13. stoljeća. Radovi objavljeni u ovom Zborniku vrijedan su doprinos njihovu izučavanju, ali još bolji pokazatelj smjernica kojima valja ići da bi se dobila cjelovita slika njihovog značenja kao izvora za proučavanje povijesti hrvatskog jezika i književnosti, diplomatike i prava, a nadalje kao dokumenata koji svjedoče o vrelima i razvoju hrvatske kulture.